

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 10, Sayı/Issue: 29, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 26.05.2022

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 15.06.2022

Sayfa / *Page*: 49-56

Translation Article / Çeviri Makale

Yazar / *Writer*:

Prof. Dr. Nuran TEZCAN

Kapadokya Üniversitesi

nuran.tezcan@kapadokya.edu.tr nurantezcan@gmail.com

İKİ TÜRKÇE YAZMA ÜZERİNE GÖRÜŞLER VE İRDELEMELER**

Bildirimde Avrupa kütüphanelerindeki bazı Osmanlı yazmalarının sanıldığı gibi o kadar eski olmadığı, ve bunlar arasında Osmanlının başkentinde yaşamış olan Avrupalı orientalistler için ismarlamaları üzerine yapılmış kopyaların da olduğu tezini göstermek istiyorum.

Aslında Türkiye ve diğer ülke kütüphanelerinde de sanıldığı kadar eski olmayan yazmalar bulunmaktadır. 14. ve 15. yüzyılda yazılmış olan pek çok eserin kopyası, açıkça daha sonra kopya edildikleri halde kopya tarihi taşımayıp asıl eserin yazıldığı tarihi zikretmektedirler. Böyle eski kopya tarihi ile kopya edilmiş pek çok yazma bulunmaktadır. Elbette, tarih kaydı olmayan pek çok yazma da bulunmaktadır.

Burada Heinrich Friedrich von Diez tarafından kısmen çevrilmiş olan iki Türkçe yazma (Dresden SLUB Ea 86'daki *Kitāb-ı Dedem Korkud* ve Berlin SBB PK Diez A. quart. 31'deki *Kitāb-ı Oğuznâme-i Türkî ve Tatarca Darb-ı Meşel*) üzerine düşünce ve görüşlerimi paylaşmak istiyorum. Bu yazmalar bilinen genel Osmanlı yazmalarından bazı yönlerden farklılıklar göstermektedir ve Türkolojinin folklorik araştırmaları için çok önemli olan metinlerdir. Bunlar ilk kez 19. yüzyılın başında Diez'in kısmen yaptığı çevirileri ile tanınmıştır. Ve başta Goethe olmak üzere dönemin birçok kültür insanı tarafından okuduklarını biliyoruz.

Bu edebi-folklorik eserlerin ilk tanınmış olanı ünlü *Dede Korkut Kitabı*dır. Bugüne kadar o metnin sayısız yayını ve son olarak Portekizce ve Japonca olmak üzere yirmiden fazla dile çevirisi

* Semih Tezcan'ın 2017 yılında Berlin'de düzenlenen International Symposium on Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) sempozyumunda "Gedanken und Bemerkungen zu zwei Türkischen Handschriften: Dresd. Ea 86 *Kitāb-ı Dedem Korkud* und Diez A. quart. 31 *Kitāb-ı Oğuznâme-i Türkî ve Tatarca Darb-ı Meşel*" başlığı ile sunduğu (son) bildirisidir.

* Bu bildiri 2020 yılında *Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) – Freidenker-Diplomat-Orientkenner* (Hers. Christoph Rauch und Gideon Stiening. Berlin-Boston 2020. 297-310.) adlı kitapta Almanca olarak yayımlanmıştır.

* Çevirideki katkıları dolayısıyla değerli bilim insanı Profesör Inge Baldauf'a teşekkürü bir borç bilirim.

yapılmış; ve yüzlerce inceleme, makale, binlerce gazete yazısı yayınlanmıştır, ki bunlar arasında dünya çapında tanınmış olanları da bulunmaktadır.

Eserin asıl adı *Dede Korkut Kitabı* değil, *Dedem Korkut Kitabı* yani “Dedem Korkut’un Kitabı” demektir. Bu alışılmış bir kitap adı değildir, ve muhtemelen bu ad geç bir zamanda konmuştur. *Dede Korkut* yani *Korkut Ata* bu hikayeleri ilk kez anlatmış olan efsanevi ozan anlatıcısının adı olmalıdır. *Dede Korkut Kitabı*, Oğuz halkı üzerine farklı konuları içeren 12 hikaye dizisinden oluşan folklorik edebi bir eserdir. Tek hikayeler *boy* “hikaye” yani *oğuznâme*, kelime anlamı “oğuz hikayesi” olarak nitelendirilir ve eserin tümü de *Dede Korkut Oğuznâmeleri* olarak tanınmıştır. Onun aslı herhalde 12. yüzyılda Aral Gölü’nün güneyindeki Harezm’de ortaya çıkmış, Türk kavimlerinin göçüyle Anadolu’ya getirilmiş ve Anadolu’da “önemli değişimlere” uğradıktan sonra 15. yüzyılda bize ulaşan biçimiyle yazıya geçirilmiş [epos] olmalıdır. *Dede Korkut Kitabı* (DKK)’nın manzum olarak yazılmış olan büyük bir kısmı herhalde o eski epostan alınmıştır. Harezm dilinde bizim elimizde bulunan eserden daha önce, daha eski yazıya geçmiş başka bir epos olup olmadığını bilemiyoruz.

DKK, anlatım yapısı ve stili açısından Osmanlı nesir edebiyatı incelemeleri çerçevesinde özel bir dikkat gerektiren son derece orijinal bir eserdir. Dresden’deki yazmanın 7, Vatikan’da bulunan ikinci tanınmış yazmanın ise 3 tıpkıbasını yapılmıştır. Bu yazmaların metinleri filolog olan ya da olmayan birçok kişi tarafından defalarca yayınlanmış ve bugünkü Türkçeye çevrilmiştir.

Diez tarafından Almancaya çevrilen ikinci metin bugün Berlin Devlet Kütüphanesi’nde (Staatsbibliothek Berlin Preußischer Kulturbesitz) bulunan bir Türkçe atasözleri külliyatıdır.

Bu yazmanın Wilhelm Pertsch¹ tarafından kısa bir tanıtması yapılmıştır (Pertsch S. 65-68, Nr. 34: Diez A 4° 31). Cildin üzerine yapıştırılmış bir not kağıdında “*Kitāb-ı Oğuznâme-i Türkî ve Tatarca zarb-ı meşeldür*” yazmaktadır.

Bu yazma mecmuası hakkında Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* (c. I, 157-205 ve c. II, 288-331)² adlı eserinde geniş bilgi verir. Aynı zamanda ilk 400 atasözünü (varak 9b Z. 8 kadar) “Tatarca” ve Almanca olarak vermektedir. Adı geçen yazmadaki atasözlerinin bir kısmı Oğuznâme’nin Berlin Kütüphanesindeki yazmasında da Pertsch Nr. 203’t³ bulunmaktadır, ayrıca bkz. Diez, *Denkwürdigkeiten II*, 400⁴.

Yazma mecmuasının içindeki atasözleri mecmuasını Pertsch’in kısaca yazdığı tanıtımlar izler; özellikle kültür tarihi açısından son derece ilginç bir özet olarak “bir vezir için seyahat kumanyası olarak orta dereceli yiyecek yükü listesi”⁵ ve “bir şehzade Bâyezîd ve Cihângîr’in h.

¹ Wilhelm Pertsch: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin. Sechster Band. Verzeichniss der Türkischen Handschriften*, Berlin (A. Asher & Co.) 1889.

² *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften*. 2 cilt. Berlin 1811-1815.

³ Pertsch s. 227-228. Pertsch bu yazmayı s. 228’de “Dresden yazmasının [Kitāb-ı Dedem Korkud] Diez tarafından yapılmış bir kopyası olarak” bildirir.

⁴ Krş. Pertsch S. 66.

⁵ Pertsch S. 64

946'da (19 Mayıs 1539) yapılan sünnet düğününün tasviri ve buna ilişkin hesap listesi" bulunmaktadır.⁶

Pertsch s. 67'de bir yazı özelliği olarak başlangıç harfi *yā* yerine, alışılmış olan kısa çizgi iki nokta ve bunun altına da bir nokta ile yazılmış olduğunu bildirir. Yazmanın Pertsch'in söz konusu etmediği başka bir özelliği daha ise *Kustoden* (Catschworts) yani *ayak* (*pāyende*) kullanılmasıdır. *ayak* normal olarak arka sayfanın (verso) sonuna son satırdan sonra konur. Bu yazmada *ayak* alışılmış olduğu üzere sayfanın sonunda son satır olarak –bir kelime ya da kelime grubu olarak– konmuş ve ayrıca takip eden ön sayfanın (Recto) başında ilk satırda da tekrar edilmiştir. Pertsch, çekimleyen yazıcılar konusunda birşey söylemeksizin yazmayı sadece “oldukça yeni” olarak niteler (s. 67).

Diez'in A 4° 31 yazmasındaki *Oğuznāme* nitelemesi bence sadece yazmanın ilk bölümü olan yani atasözleri derlemesine ait; fakat burada Dede Korkud hikayelerinden, başka bir anlam söz konusu, yani Önasya Türklerinin atası olan “efsanevi Oğuz halkının atasözleri” anlamını taşıyor; İstanbul, St. Petersburg ve Paris kütüphanelerinde de aynı şekilde atasözleri ve deyimler derlemesi mecmualar bulunmaktadır. Berlin'deki atasözleri mecmuasını diğer mecmualardan ayırmak için Berlin Oğuznamesi olarak adlandırıyorum. *Berlin Oğuznamesi* eski Osmanlı atasözleri derlemeleri içinde en zengin olanıdır; ve aynı zamanda Dede Korkut'un ağzından bir giriş içeren tek atasözleri mecmuasıdır. Burada toplumsal ilişkilerdeki bozulmadan şikayet edilip *ahvāl-i kıyāmet* belirtileri tasvir edilir.

Diez 80 sayfanın (41 varak) ilk 17 sayfasını (1b.1 - 9b.8) Almancaya tercüme etmiştir. Yanılarak giriş cümlelerini de atasözü sanıp atasözü olarak çevirmiş ve hepsini birlikte numaralandırmıştı. Diez toplam 400 cümle ve atasözü çevirmiştir. Goethe'nin *West-östlichen Divan*⁷'inde bu çevirilerin izlerini buluyoruz, bu da bu atasözlerinin bazılarının Goethe'ye ilham kaynağı olduğunu gösteriyor. Bazı mükemmel çevirilerin yanısıra maalesef pek çok yanlış olanlar da var. Haksızlık etmemek adına şunu vurgulamalıyım ki Diez cesaretle büyük bir emek ortaya koymuştur. Atasözleri pek çok arkaik sözcükler içermektedir. Yazı stili de klasik Osmanlı stili değildir. Ve metin yer yer insanın kolayca anlamayacağı ve pek çok çekimleme yanlışları içermektedir. Ancak uzun yıllar ve yoğun çalışmalar sonunda pek çok yazı problemini çözdüğümü sanıyorum.

Vurgulamak istediğim başka bir nokta daha var: Diez, girişte birkaç kez geçen ve bir etnonim olan *Oğuz* kelimesini bir şahıs adı yani Oğuz Hān olarak anlamıştır. O, Ebū'l Gāzī Bahādır Hān'ın bu adın geçtiği Türklerin kökeni üzerine olan haberlerini biliyordu. *Oğuz* adı, 12. yüzyıla kadar 22-24 göçebe kavimden oluşan Türk dilli halk için kullanılan etnik bir addi.

⁶ Agy; bu metni transkripsiyonlu olarak yorumlarla tıpkibasımıyla birlikte yayınladım: *Bir Ziyafet Defteri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 1998.

⁷ Krş. Bosse, Anke: *Meine Schatzkammer füllt sich täglich. Die Nachlaßstücke zu Goethes >West-östlichem Divan<. Dokumentation-Kommentar*, c. 1-2. Göttingen (Wallstein) 1999, ayrıca yeni ve tamamen yeniden gözden geçirilmiş yayın: *Divan von Hendrik Busse*, Berlin (Deutscher Klassiker Verlag) 2010.

Bu halkın büyük bir kısmı 11. ve 12. yüzyıllar boyunca Orta Asya'dan Ön Asya'ya göç ettiler. Bu göçten sonra *Oğuz* kelimesi sadece güney batı Türklerinin ataları için kullanıldı. Ve zamanla bu atalar bir efsanevi “altın çağ”a yerleştirildiler.

Ve *Oğuznâme* nasıl anlaşılacak? Kelime olarak Oğuzların Kitabı (*Oğuzen-Buch*) demektir.

Aslında yukarıda dikkat çekildiği üzere çeşitli eserler *oğuznâme* olarak adlandırılmıştır. Burada sözünü ettiğim çeşitlerin birisi tek tek oğuz kahramanları üzerine söylenen hikayelerden oluşan Dede Korkut Kitabı; ve ikincisi ataların deyim ve atasözlerinden oluşan derlemedir.

Diğer tanınmış dört tip *oğuznâmeden* burada sadece birinden daha, yani efsanevi Oğuz halkı üzerine söylenip de kaybolmuş olan kahraman destandan söz etmek istiyorum. Bu epos muhtemelen Batı Türkistan'da ortaya çıkmıştı. Sözlü olarak aktarılarak Anadolu'ya getirildi. Dede Korkud Kitabında *soylama* denen kalıntı parçaların kullanılmasıyla yazılıp Topkapı Sarayında kalan ve yeniden bulunmuş olan bir *Oğuznâme*'de de başka bir oğuz destanı yaratılmıştır.

Dede Korkut hikayelerinin ve Berlin *Oğuznâmesi*'nin diline gelince: Dede Korkut Kitabının Dresden yazmasının başlık sayfasında Arapça–Farsça olarak bu eserin “Oğuzların dilinde” yazıldığı ifade edilmiştir: *Kitâb-ı Dedem Korkud 'alâ lisân-ı tã'ifê-i Oğuzân*.

Oğuznâme metnini içeren yazma mecmuasının cildinin üstündeki bir not kağıdında da *Kitâb-ı Oğuznâme Türkî ve Tatarca żarb-ı meşeldür* yazılmıştır. Bu adlandırma ile *Oğuznâme Kitabı* anlaşılmaktadır. *Türkçe ve Tatarca Atasözleri* ya da *Bu Oğuzname Kitabı Türkçe ve Tatarca bir Atasözleri mecmuasıdır* anlamındadır.

Tatarca burada Moğolca, Doğu Türkçesi, Kırım Tatarcası ya da Kazan Tatarcası anlamlarına gelebilirdi. Diez ise Çağatayca diyor ve bu bilgi kütüphaneciler ve bazı araştırmacılar tarafından ciddiye alınmıştır. Buradaki “*lisân-ı tã'ifê-i Oğuzân*”ın yazarı ya da “sahaf” tarafından bir yakıştırma ile Dede Korkud'un dilinin bir nitelmesi olarak konduğu görüşündeyim. Türkologlar ilk olarak 20. Yüzyılda Dede Korkut metni temeli üzerine olmaksızın Oğuzcanın rekonstruksiyonu ile meşgul olmaya başladılar.

Gerçekte her iki eserin dili Eski Anadolu Türkçesinden başka bir şey değildir, daha doğru söyleyişle “geç eski Anadolu Türkçesi” yani 14. yüzyıl Türkçesi değil, 15. yüzyılın ikinci yarısının Anadolu Türkçesidir. Bu dil Eski Osmanlıca ya da Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırıldı. Son zamanlarda *Eski Türkiye Türkçesi* önerildi. Benim görüşüme göre bizzat yaptığım adlandırma *Eski Anadolu ve Balkan Türkçesidir* ve en uygun, en doğru olanı da budur.

Bundan başka Dede Korkud Kitabının metni bir dizi Azericeleştirme içeriyor, yani yazar ya da geç dönem bir müstensih Azerbaycan Türkçesi diyalektini taklit etmeyi denemiştir, çünkü hikayenin olayları Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Gürcistan bölgesinde geçmektedir. Yazarın bu diyaleği taklit etmesi her zaman tam olmamıştır. Burada ayrıntılarına girmeden şunu vurgulamak istiyorum: Bu Dede-Korkud Kitabı dil tarihi bakımından (*'alâ lisân-ı tã'ifê i Oğuzân*) Oğuzların dilinde de ve Azerbaycan Türkçesinde de yazılmış değildir.

Azerbaycanlı yazarlar Dede Korkut Kitabının eski Azerbaycan dili olduğunu ıspat etmek için uğraşıyorlar, ancak bunun için bilimsel bir kanıt yok.

Dede Korkut Kitabı 18. yüzyıldan bu yana Dresden Kütüphanesinde bulunuyor; Johann Jacob Reiske⁸ 1793'te yayınladığı *Manuscriptorum CXXXV Orientalium Bibliothecae Electoris Dresdensis Catalogus*'ta kaydetmiştir.

Dresden yazmasının orijinalini fiziki olarak elime alma şansım olmuştu. 1979 yılında Berlin'de bulunduğum sırada arkadaşım ve meslektaşım olan Peter Zieme, Dresden Kütüphanesinde bizim için bir randevu aldı. Yazmayı yaklaşık 2 saat boyunca kütüphanenin okuma salonunda inceleyebildim. O zamana kadar sadece Muharrem Ergin'in 1958'deki edisyonuna ekleyerek yayınladığı küçültülmüş ve rötuşlanmış tıpkıbasımı vardı.⁹ 20. Yüzyılın Dede-Korkud araştırmacıları yazmayı fiziki olarak görmemişlerdi. 1979 yılında orijinal yazmayı gördüğüm zaman çok şaşırdım: Birçok elden geçip kullanılmış, yıpranmış durumda bir yazma beklerken önüme konan yazmada hiç böyle bir iz yoktu. Sadece ilk yirmi, otuz sayfada parmak izi ve lekeler görülüyordu. Bunu izleyen sayfalar ise tamamen dokunulmamış ve iyi korunmuş olarak görünüyordu ki insana yazmanın hiçbir zaman baştan sona okunmadığı, hatta sayfaları öyle defalarca çevrilmemiş izlenimi veriyordu. Kurt yemiş, silinmiş ya da su lekesi gibi hiçbir kullanılmışlık izi yoktu. Başlık sayfasında ve kirli sayfalarda geç dönem notlar vardı; belki de yazmanın kasıtlı olarak eski görünmesi için yapılmıştı?

O zamanlar, bu konuya özel bir önem vermiyordum, o yıllarda özellikle eski Uygurca çalışıyordum: Dede Korkud ve Eski Osmanlıca ile yakından uğraşmaya başlamamıştım. Daha sonra uzun yıllar diğer çalışmalarımın yanısıra Dede Korkud Kitabı ve diğer *Oğuznâme* metinleri üzerine çalıştım ve bu arada pek çok çekimleyen (/müstensih) hatası tespit ettim. Hendrik Boeschoten ile birlikte DKK'nın birbirinden oldukça farklı olan Dresden ve Vatikan yazmalarının metinlerini birbirinden bağımsız olarak edisyonunu yaparak aynı kitapta yayınladık.¹⁰ Pek çok düzeltme yapmamız gerekmişti, bunları ayrı bir yayında açıklayarak metinden alıntılarla belgeleyerek yayınladım.¹¹ Ve büyük bir kısmı uzmanlar tarafından kabul edilmiştir.

Bugün artık kesine yakın bir olasılıkla söyleyebilirim ki, her iki yazma geç dönem kopyalardır. Uzun yıllardan beri çalıştığım *Berlin Oğuznâmesinin* edisyonu hemen hemen sona gelmiştir.

Yaklaşık 4500 atasözü ve özlü söz içeren metnin transkripsiyonu yorumları ve indeksiyle yayınlanacaktır.

Biz şimdi kesin olarak ne biliyoruz ve benim tahmini yorumum nedir, aşağıda onu özetlemek istiyorum:

1. 1784 ve 1790 arasında Diez, Prusya'nın elçisi olarak İstanbul'da görev yaparken aynı zamanda ilginç yazmalar topladı ve bilinçli olarak devamlı halk kültürü içeren metinler aradı: çünkü o, "atasözlerinin aslında, tek tek insan tanıklıklarından daha az yalan söyleyen hakiki güvenilir millî belgeler" olduğunu yazmıştı.

⁸ *Memorabilien. Eine philosophisch-theologische Zeitschrift, der Geschichte und Philosophie der Religionen, dem Bibelstudium und der morgenländischen Litteratur gewidmet von Heinr. Eberh. Gottlob Paulus*, Viertes Stück, Leipzig 1793, 1-20; DKK Nr. 86'da tasvir edilir.

⁹ Muharrem Ergin: *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara 1958.

¹⁰ Semih Tezcan & Hendrik Boeschoten: *Dede Korkut Oğuznameleri*. Yapı Kredi Yayınları 2001; 6. baskı 2022

¹¹ Semih Tezcan: *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. Yapı Kredi Yayınları 2001 (genişletilmiş yeni notlarla 2. baskı 2018).

2. Bir keresinde bir sahaf (*şahhāf*), ona böyle bir atasözleri derlemesi getirmişti. Bu yazma, Pertsch'in daha sonra not ettiği gibi "oldukça yeni" idi. Orijinali herhalde 15. yüzyıldan kalma bir metnin kopyasıydı. Bu yazmanın muhtemelen Diez'e takdim etmek için ya da onun talebi üzerine yapılmış olduğunu kabul ediyorum.
3. Bu eser bizim *Berlin Oğuznāmesidir*. Diez'in binlerce atasözü içeren bu yazmayı hiç tereddüd etmeden satın aldığına inanıyorum.
4. O, bu atasözü derlemesi mecmuanın niçin "*Oğuznāme*" adını taşıdığını anlayamadı. Sözlüklerde, karşılığını bulabileceği böyle bir ifade de yoktu.
5. Diez, İstanbul'da ve Avrupa kütüphanelerinde başka *Oğuznāme* yazmaları aradığını, ama benzer bir eser bulamadığını yazdı. (Pertsch 66. sayfada *Oğuznāme* başlığı altında bu yazmayla ilgisi olmayan iki eser daha olduğuna dikkat çeker.) Diez'in ve Pertsch'in bilmediği, Topkapı Sarayındaki *Oğuznāme*'de de atasözleri bölümü vardır.
6. Daha sonra Diez Ebūlgāzī Bahādır Hān'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinin 1726'da *Histoire généalogique des Tatars* başlığı ile Fransızcaya yapılan çevirisinde *Oğuz*'u şahıs adı olarak yani bütün oğuz kavimlerinin atalarının ataları olan Oğuz Hān'ın efsanevi adını bulur.¹² Diez Oğuz Hān'ın tarihi bir kişilik olduğuna inanmıştı. Bir yandan *Oğuznāme*deki atasözlerinin de bu şahsa ait olduğunu, öte yandan da bazı atasözlerinin İslamiyetin kabulüyle biraz değiştiğini ve bazılarının daha geç eklendiğini kabul etmişti. Bu görüşünü "Buch der Reden"ın giriş bölümünde birkaç kez tekrarlar (*Denkwürdigkeiten* I, S. 167f.).

1793 yılında Dresdener Kurfürstenbibliothek'teki Doğu külliyatı üzerine *Memorabilien* Dergisinde Leipzigli Arapça uzmanı Johann Jacob Reiske'nin kataloğu yayınlanır. Onun içinde Dede Korkud yazmasına yer verilir ve "Oğuz halkının dilinde" yazılmış olduğu bildirilir. Bu bilgi Diez'i meraklandırır ve mutlaka bu yazmayı görmek, kopyasını almak ister. Diez, Reiske'nin DKK makalesi dolayısıyla meraklandığını yazsa da Dresden yazmasını ne zaman gördüğünü bildirmez. Thomas Haffner, Dresden yazmasının Kütüphane müdürü Georg Wilhelm Sigismund Beigel'in onu Diez'e ödünç verdiği tarih olan 29. Ocak- 22 Nisan 1814'te kopya edilmiş olduğunu tahmin eder.¹³ Yazmayı kimin kopya ettiği kesin değildir. Diez kendi yazmasının Dresden'deki yazma ile oldukça benzer olduğunu yazar, ama Dresden yazmayı kendisinin kopya ettiğini ya da ettirdiğini itiraf etmez. Fakat Pertsch (s. 228) Diez'in Berlin nüshasının onun kendi elinden çıktığından emindir. Diez'in Depegöz-Hikayesi çevirisinin (Kyklopen-Geschichte) önsözünden açıkça onun DKK'dan sadece bu bir *oğuznāme*yi okumayıp aynı zamanda bütün 12 hikayeyi ve girişini okumuş olduğunu açıkça anlıyoruz.

Aslında Diez'in Dede Korkud Kitabını okuduktan sonra da *oğuznāme* nitelendirmesi konusunda zorluğu vardı. O bu kavramı "Oğuzlara *mektup* ya da *ithaf yazısı*" olarak çevirmeyi önermişti. Yorumlarında, ne DKK'da ne de atasözleri derlemesinde geçmeyen Oğuz Hān'dan pek çok kez söz eder. Diez'in hem *Berliner Oğuznāmesinin* ilk 400 atasözü üzerine çalışması olan *Buch der Reden*'de hem de Diez'in Homer Destanı ile benzerliği dolayısıyla ilgisini çekmiş olan *Depe Göz oder der oghusische Cyklop*'ta birçok yanlış çıkarımlar, yanlış yorumlar ve yanlış çeviriler

¹² *Histoire généalogique* [sic] *des Tatars: traduite du manuscrit tartare d'Abulgasi-Bayadur-Chan et enrichie d'un grand nombre de remarques ... par D***. Leyde (Abram Kallewier) 1726; "Oguz-Chan" üzerine hikaye s. 33'te bulunuyor.*

¹³ Dr. Thomas Haffner'in dostane bildiri. Bkz. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Abt. Handschriften, Alte Drucke und Landeskunde; aus seinem Vorwort zu *Dādām Qorqud yollarında*, [Baku] 2015. önsöz).

vardır. Herşeye rağmen ben Diez'in bu emeğinin şaşırtıcı ve hayranlık verici olduğu kanısındayım. Diez'in çalışmalarıyla ortaya koymasının yanısıra metinler ilk kez onun kopyası sayesinde, ve onun diğer çalışmalarıyla yüzyıllar sonraya taşınmış ve tanınmış olduğu görüşündeyim.

Diez'in yaptığı çevirilerde görüldüğü üzere Türkçe bilgisi mükemmel değildi. Böyle olmakla birlikte bu derece bozuk metni Almancaya çevirmeye cesaret etmesi takdire şayandır. Avrupalı ve Rus orientalistler Diez'in yayınlarıyla Dede Korkud Kitabını tanıdılar. Theodor Nöldeke, Wilhelm Barthold ve diğerleri eserle ilgilenmeye başladılar ve bazıları Diez'in kopyasını görmek için Berlin'e gittiler.

Dede Korkud Kitabı Diez'in yayınından ancak yüzyıl sonra Türkiye'de tanındı. Diez'in, Berlin DKK yazmasının kökeni örtmesi pek çok zarara da yol açtı. Berlin yazmasının orijinal yazma olduğu kabulüyle bu yazmanın fotoğrafı alındı ve araştırmalarda bu metin temel oldu, oysa Diez, zaten pek çok kopya yanlışı içeren Dresden yazmasını kopya ederken pek çok yeni yanlışlar ekledi.

Dede Korkut Kitabı 1916'da Türkiye'de yayınlanmasından sonra Azerbaycan ve diğer Türk kökenli Sovyet Cumhuriyetlerinde tanındı.¹⁴ Türkmenistan ve Kazakistan'da da "Korkut Ata" rivayetlerinin anlatılmakta olduğu belirlenmiş ve bu rivayetler derlenmiştir. Şimdi ise bütün Türk Dünyasında Dede Korkud söz konusu olunca aşırı abartmalar ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlara göre metnin eskiliği 2000, bazılarına göre de 5000 yıldır. Bu bir yandan Türk dünyası halklarında âdetâ bir Dede Korkud'u sahiplenme yarışına dönmüş, öte yandan da Dede Korkud'u "Türk Dünyası"nın ortak eseri olarak gören Pantürkizme yol açmıştır. Birçok kişi eserin bir *destân* / halk destanı olmadığı gerçeğini görmezden geliyor. Gerçek şudur: 1815 yılında Diez, Depegöz-Episodunu Dede Korkud'dan Almancaya çevirdiğinde, Dede Korkud Kitabı Türk dünyasında tamamen unutulmuş bir eserdir.

Sonuç olarak Diez'in bunu ya da başka yazmayı muhtemelen doğrudan "ısmarladı"ğı ve bu yolla, kendi DKK kopyasında olduğu gibi son derece angaje ve aktif olarak nakletme girişiminde bulunduğu tezime birkaç not daha eklemek istiyorum. Aslında o bu şekilde tamamen orientalistlerin "öne çıkmış" eserlerin tanıtılmasında yaptığı gibi yapmıştı. Bunu başka bir örnekle göstermek istiyorum: Joseph von Hammer-Purgstall ve Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme'si*.

Hammer 1804 yılında İstanbul'da "şanslı bir tesadüfle büyük bir Türk seyahatnamesinin 4. ve son cildini keşfettim, başlığı *Tarichi sejjah Ewlia Efendi* yani Evliya Efendi'nin Seyahatnâmesi, ve 100 kuruşa satın aldım." der. Hammer eserin yani adı hiç bir kaynakta geçmeyen *Ta'rih-i Seyyâh*'in dört ciltten ibaret olduğunu sandı ve ilk üç cildine de ulaşmak istedi. İstanbul'da bulunduğu sürece elde edemedi, Viyana'ya döndükten sonra sipariş verdi. Hammer'in İstanbul'daki tanıdıkları yıllarca eseri aradılar, sonunda eserin sadece, "ulaşılamayan" Topkapı Sarayı Kütüphanesinde olduğunu, ulaşılabilen kütüphanelerde ise "mevcut" olmadığını tespit ettiler. On yıl süren sıkı

¹⁴ *Kitâb-ı Dede Korkut 'alâ lisân-ı tã'ife-i Oguzân. İstinsâh ve notları 'ilâve eden Rif'at Kilisli Mu'allim [Bilge], İstanbul (Maḩba 'a-i Āmire) 1332 (1916).*

çabalar sonunda [onun için] yapılmış olan ve ilerideki çalışmalara temel olan kopyayı, yani Viyana nüshasını elde etti.¹⁵

¹⁵Burada Hammer'in "Merkwürdiger Fund einer Türkischen Reisebeschreibung" (1814) yazısında Evliya Çelebi Seyahatnamesinin "ilgili" çevrelere bir "Buluş" olarak reprezante ederken "ilk üç cild"ine nasıl ulaştığını bildirdiği (adı geçen) yazıdan bir alıntı: "Eserin içeriğinin son derece ilginç olması, eksik üç bölümünün izini sürme tutkusu yarattı. Bu satırların yazarının bu keşiften sonra İstanbul'da raportör (Referent) olarak geçirdiği iki yıl içinde kendisi ve arkadaşları –bunlar Doğu dilleri tercümanlığında büyük hizmetleri olan Fransız elçiliği müsteşarı Mösyö Russin, gerek Milady Craven'in, gerekse kendisinin seyahatleri dolayısıyla tanıdıkları İshak Beg adlı Türk idi– sadece şu hususları ortaya çıkarabildiler: Bu pek değerli eserin tamamı mevcut olmakla birlikte son derece nadir, ancak çok yüksek bir fiyata satın alınabilirmiş; eser, ulaşılması olanaksız saray kütüphanesi dışında İstanbul'un kamuya açık kütüphanelerinin hiçbirinde yokmuş. Daha sonra ısrarlı ricalarım üzerine arkadaşım, elçilik kâtabi Freiherr von Ottenfels tarafından sürdürülen araştırmalar da sonuçsuz kalmıştı. Nihayet şimdi, 10 yıl süren çabalardan sonra eskiden Osmanlı devlet adamı olarak Berlin'de görevli bulunmuş olan arkadaşım Johann Aegyropulo eserin bütününe [dört cilt] çok güzel ve iyi korunmuş nüshasını Kont von Rzewusky'nin kütüphanesi için satın almayı başarmıştır. Doğu'da çok nadir olan bu eserin Avrupa'daki tek yazma nüshası şimdi Viyana'da, bu satırların yazarının elinde bulunmaktadır. [...] Joseph v. Hammer (k. k. Hofdolmetscher u. Rath)". "Merkwürdiger Fund einer Türkischen Reisebeschreibung", *Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeinen Literaturzeitung*. Nr. 2. 9-10 (2. Jänner 1814). Bkz. Nuran Tezcan: "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall tarafından bilim dünyasına tanıtılması hakkında", *Osmanlı Araştırmaları* 34 (2009) s. 203-230; Caroline Finkel: Joseph von Hammer-Purgstall's English Translation of the First Book of Evliya Çelebi's Seyahatnâme <Book of Travel>, *Journal of the Royal Asiatic Society Series 3*, 25, 1 (2015), s. 41-55.